

UOT 94(479.24); UOT 32:93/94

RASİM RZAXANOV

*Bakı Dövlət Universitetinin dissertantı,
Azərbaycan Milli Konservatoriyası nəzdində Musiqi Kollecinin müəllimi
<https://orcid.org/0009-0001-0340-0291>
rasimrzaxanov@mail.ru*

AZƏRBAYCANDA MÜASİR MİQRASIYA SİYASƏTİ VƏ İŞĞALDAN AZAD EDİLMİŞ ƏRAZİLƏRƏ “BÖYÜK QAYIDIŞ” PROQRAMININ HƏYATA KEÇİRİLMƏSİ

DOI: <https://doi.org/10.36719/2708-065X/113/146-152>

Məqalədə Azərbaycan müasir miqrasiya siyasətinin formalaşması və inkişafı, eləcə də işğaldan azad edilmiş ərazilərə “Böyük qayidiş” proqramının həyata keçirilməsi məsələləri elmi-politoloji aspektdən təhlil edilir. Tədqiqatda XX əsrin sonlarından etibarən ölkədə baş verən miqrasiya prosesləri, xüsusilə deportasiya və məcburi köçkünlük problemləri, onların demoqrafik və sosial-iqtisadi vəziyyətə təsiri araşdırılır. Eyni zamanda Azərbaycanın demoqrafik inkişaf siyasətinin əsas istiqamətləri, Dövlət Miqrasiya Xidmətinin yaradılması, Miqrasiya Məcəlləsinin qəbul edilməsi və miqrasiya proseslərinin hüquqi tənzimlənməsi məsələləri geniş şəkildə izah olunur, eləcə də beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlığın miqrasiya siyasətinin təkimilləşdirilməsində rolu da xüsusi qeyd edilir. 44 günlük Vətən müharibəsindən sonra işğaldan azad edilmiş ərazilərin bərpası və məcburi köçkünlərin doğma torpaqlarına qayidişini nəzərdə tutan “Böyük Qayidiş” Dövlət Proqramının məqsədləri, əsas prioritetləri və mərhələləri təhlil olunur. Araşdırma göstərir ki, həyata keçirilən dövlət proqramları və institusional islahatlar miqrasiya proseslərinin səmərəli idarə olunmasına və ölkənin demoqrafik inkişafına mühüm töhfə verir.

Açar sözlər: miqrasiya siyasəti, demoqrafik proseslər, Miqrasiya Məcəlləsi, Böyük Qayidiş proqramı, Qarabağ və Şərqi Zəngəzur, əhalinin məskunlaşdırılması.

Giriş. XX əsrin sonlarında postsovet məkanının digər regionlarında olduğu kimi, Cənubi Qafqazda da daxili və xarici miqrasiya prosesləri əvvəllər müşahidə edilməyəcək dərəcədə gücləndi. Keçən əsrin 90-cı illərinin birinci yarısına qədər ümumilikdə Azərbaycanda miqrasiyanın üç istiqamətini göstərmək olar: birinci istiqamət, Qərbi Azərbaycandan zorakılıqla deportasiya edilən soydaşlarımız; ikinci istiqamət, Dağlıq Qarabağ və ətrafındakı işğal edilmiş 7 rayondan qovulan vətəndaşlarımız; üçüncü istiqamət, Mesheti (Ahıska) türklərinin respublikamızın ərazilərinə köç etməsi. Azərbaycanda gedən miqrasiya proseslərinin başlıca xüsusiyyətləri hər üç istiqamətin məcburi (zorakı) xarakter daşmasında idi.

AZƏRTAC-ın Dövlət Statistika Komitəsinin hesabatına əsasən yayımladığı xəbərdə 2024-cü il avqustun 1-nə olan məlumata görə, respublika əhalisinin ümumi sayı 0,2 faiz artaraq 10 milyon 204 min 247 nəfərə çatmışdır. Statistika görə, əhalinin 54,5 faizi şəhərlərdə, 45,5 faizi isə kənd yerlərində yaşayır [2], urbanizasiya prosesləri əhali yerdəyişməsinə əsasən şəhərlərə və rayon mərkəzlərinə yönəldiyini göstərir. Daxili miqrasiyada üç şəhər – Bakı, Sumqayıt və Gəncə şəhərləri mühüm yer tutur və bu baxımdan Bakı şəhəri artıq meqopolisə çevrilmişdir, qeyri rəsmi statistikaya görə, Bakı şəhərinin rayonlarında 4 mln nəfərdən yuxarı əhali yaşamaqdadır [12]. Azərbaycanda demoqrafik situasiyaya təsir göstərən amillərin içərisində qaçqınlar və məcburi köçkünlərlə yanaşı, qaçqınlara oxşar vəziyyətdə olan daha bir miqrant kateqoriyası da mövcud idi. Bu kateqoriyaya müxtəlif səbəblərdən Qazaxıstanı 1989-cu ildə tərk edən 1,6 min nəfər, az sonra Rusiyanı tərk edən 6 min nəfər, İran İslam Respublikasından gələn 3 min nəfərə yaxın soydaşımız məcburi yaşadıqları yeri tərk etmişdilər. Məcburi miqrantların sırasına Əfqanıstan, İraq və digər ölkələrdən gələn daha 334 nəfəri aid etmək olar. Qaçqınlara oxşar vəziyyətdə olan miqrantların sırasına Gürcüstandan gələn azərbaycanlıları da aid etmək olar. Bu kateqoriyadan olan miqrantların respublikanın ərazisində daimi yerləşməsi, onların yaşayış və həyat şəraitinin təşkili o dövr üçün ağır və ağırlı problemlərdən birinə çevrilmişdi [21, s.78-79].

Azərbaycanda miqrasiya və demoqrafiya siyasəti. Azərbaycan hökumətinin demoqrafiya siyasəti öz əksini “Azərbaycan Respublikasının Demoqrafik İnkişaf Konsepsiyası”nda tapmışdı. Konsepsiya 1999-cu il dekabrın 9-da Prezident H.Əliyev tərəfindən təsdiq edilmiş, sonralar isə şəraitə uyğun olaraq ona əlavələr və dəyişikliklər edilmişdi. Azərbaycan Respublikasında müasir demoqrafik vəziyyətin qiymətləndirilməsi Konsepsiyada mühüm yer tutur və 1897-1997-ci illəri əhatə edən 100 illik dövrün xarakteristikası verilir. Sənədə görə, iki əsrdə 1,5 mln nəfərdən çox azərbaycanlıların zorakı deportasiyaya məruz qalması öz əksini tapmışdı [9]. Azərbaycanda yaranmış siyasi və sosial-iqtisadi sabitlik miqrasiya proseslərinin idarə edilməsi məsələsinə də aydınlıq gətirilməsini tələb edirdi. Məhz yaranmış zərurət 2004-cü ilin iyulunda Azərbaycan Respublikasının Dövlət Miqrasiya İdarəetmə Siyasəti konsepsiyasının hazırlanması və qəbulunu şərtləndirdi. Sənəddə dünyada miqrasiyanın mövcud vəziyyəti təhlil edilir və dünya əhalisinin 175 mln nəfərinin miqrant olduğu şəraitdə miqrasiya proseslərinin idarə edilməsi siyasətinin hazırlanmasının vacibliyi əsaslandırılır. Azərbaycanda daxili və xarici miqrasiyanın mövcud vəziyyətinin səciyyəsinin verildiyi Konsepsiyada bu proseslərin tənzimlənməsinin məqsədləri, prinsipləri və vəzifələri müəyyənləşdirilir ki, bu baxımdan sənəd konkret fəaliyyət proqramı hesab edilə bilər [10].

Dövlət miqrasiya xidməti. Dövlət Miqrasiya Xidməti haqqında əsasnamənin qəbulu və Miqrasiya Xidmətinin hazırlanması miqrasiya proseslərinin tənzimlənməsi və idarə edilməsində mühüm əhəmiyyətə malik idi. Azərbaycan Prezidenti İ.Əliyevin 19 mart 2007-ci il tarixli fərmanı ilə təsdiq edilmiş əsasnaməyə əsasən, DMX-nin yaradılmasının hüquqi/siyasi bazası müəyyənləşdirilir, fəaliyyət istiqamətləri, vəzifələri, hüquqları, fəaliyyətinin təşkili kimi məsələlərə aydınlıq gətirilirdi [16]. 2013-cü ilin iyulunda qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikasının Miqrasiya Məcəlləsi bu sahədə qəbul edilmiş qanunvericilik toplusudur. 15 fəsil və 95 maddədən ibarət məcəllədə bu sahədə əsas anlayışların xarakteristikası verilir və mahiyyət açılib göstərilir. Məcəllə Azərbaycana gəlmə və getmə, mühacirlərin uçot və qeydiyyatının aparılması, soydaşlarımızın xarici ölkələrdə əmək fəaliyyətinin tənzimlənməsi, əcnəbilərin, vətəndaşlığı olmayan şəxslərin və qanunsuz miqrantların problemləri, habelə miqrasiya qanunvericiliyinin pozulmasına görə məsuliyyət kimi məsələlərə aydınlıq gətirirdi. Beynəlxalq praktika uyğun olaraq qəbul edildikdən sonra Miqrasiya Məcəlləsinə dəfələrlə müxtəlif düzəlişlər və əlavələr edilmişdir [7]. Dövlət Miqrasiya Xidmətinin müasir texniki vasitələrlə təchiz edilməsinin gedişində yaradılan Vahid Miqrasiya Məlumat Sisteminin əhəmiyyəti böyük idi. Xidmətdə 24 saat fasiləsiz Çağrı Mərkəzi, eləcə də 27 istiqamət üzrə elektron xidmətlər fəaliyyət göstərir. Dövlət Miqrasiya Xidmətinin strukturuna aparatla yanaşı, 2 regional miqrasiya baş idarəsi, 7 regional miqrasiya idarəsi, 3 müvəqqəti yerləşdirmə mərkəzi, Təlim-tədris mərkəzi və tibb müəssisəsi daxildir. Eyni zamanda, Xidmət tərəfindən bütün “ASAN Xidmət” mərkəzlərində də müvafiq xidmətlər göstərilir [3]. Azərbaycanın Dövlət Miqrasiya Xidməti beynəlxalq və regional qurumlarla sıx əməkdaşlıq şəraitində fəaliyyət göstərir. Bu sıraya BMT-nin müvafiq orqanları, Avropa İttifaqı, Beynəlxalq Miqrasiya Təşkilatı, Beynəlxalq Qızıl Xaç və Aypara Cəmiyyətləri İttifaqı kimi qurumlar daxildir. Postsovet məkanında miqrasiya proseslərinin tənzimlənməsi məqsədilə MDB-nin Miqrasiya Siyasəti Mərkəzi yaradılmış və beynəlxalq status almışdı. Təsadüfi deyil ki, bu prosesdə MDB Miqrasiya Siyasəti Mərkəzi mühüm rol oynayır [17].

Miqrasiya sahəsində beynəlxalq əməkdaşlıq. Azərbaycan rəhbərliyi dövlət müstəqilliyinin ilk vaxtlarından etibarən beynəlxalq və regional təşkilatlarla miqrasiya sahəsində əməkdaşlığa xüsusi əhəmiyyət verirdi. Çünki Qərb-Şərq və Şimal-Cənub nəqliyyat yollarının üzərində yerləşən respublikamız üçün miqrasiya problemləri taleyüklü məsələ idi. Məhz buna görə də, Azərbaycan hökuməti 1996-cı il iyulun 9-da BMT-nin Qaçqınlar üzrə Ali Komissarı ilə əməkdaşlıq və humanitar proqramların həyata keçirilməsi, qarşılıqlı güzəşt və imtiyazlar haqqında ikitərəfli saziş imzalamışdı [6]. Beynəlxalq sahədə əməkdaşlığın təşviqi və genişləndirilməsi məqsədi ilə 2000-ci il fevralın 8-də Azərbaycan hökuməti ilə Beynəlxalq Miqrasiya Təşkilatı arasında 15 maddədən ibarət hərtərəfli əməkdaşlıq sazişi imzalanmış, tərəflərin hüquq, vəzifə və öhdəlikləri müəyyənləşdirilmişdi [4]. Avropa məkanının bir hissəsi kimi Miqrasiya siyasətinin inkişafı üzrə Beynəlxalq Mərkəzlə də diplomatik-siyasi münasibətlər qurulmuşdu. Belə ki, 2006-cı il iyunun 27-də Bakıda Azərbaycan hökuməti ilə Beynəlxalq Mərkəz arasında əməkdaşlıq sazişi imzalanmışdı. 5 bənddən ibarət Sazişin məqsədi miqrasiya məsələləri üzrə informasiya mübadiləsinin genişləndirilməsinə, Azərbaycan Respublikasının miqrasiya siyasətinin Avropa

İttifaqının “Yeni Qonşuluq Siyasəti” kontekstində Avropa standartlarına uyğunlaşdırılmasına, miqrasiya, repatriasiya, sığınacaq, viza siyasəti, sərhəd nəzarəti və nəzarətsiz miqrasiyaya qarşı birgə mübarizənin aparılmasından ibarət idi [5]. Qeyd edək ki, Azərbaycan dövlətinin miqrasiya siyasəti davamlı inkişaf və təkmilləşdirmə dövrünü yaşamaqdadır. Bu prosesdə iki amil mühüm əhəmiyyətə malikdir, birincisi, müvafiq milli qurumların təcrübəsindən istifadə olunması və ikincisi, qonşu dövlətlər və beynəlxalq təcrübədən istifadə olunması. Azərbaycan Beynəlxalq Miqrasiya Təşkilatı vasitəsi ilə həyata keçirilən tədbirlərdə fəal iştirak edir, beynəlxalq müqavilələrə qoşulur, beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi və elektron texniki xidmətlərin təkmilləşdirilməsinə yatırımlar edirdi. Təsədüfi deyil ki, mobilliyə baxımından Azərbaycan Miqrasiya Xidməti dünyada öncül mövqelərdədir [22, s.87-90].

Böyük qayıdışa dair Dövlət Proqramı. Ermənistanın 30 illik işğalından azad edilmiş torpaqların realitə uyğunlaşdırılması və “Böyük qayıdış” proqramına start verilməsi 44 günlük Vətən müharibəsinin başlıca yekunu idi. Beynəlxalq Münasibətlərin Təhlili Mərkəzinin apardığı ümumiləşdirməyə görə, Ermənistanla Azərbaycan arasındakı münaqişə Cənubi Qafqazda təhlükəsizlik və sabitlik üçün əsas təhdid təşkil edirdi. Bu münaqişə insanların əziyyət çəkməsinə və əhalinin bir yerdən başqa yerə köçməsinə səbəb olmuşdu. Ərazi bütövlüyünü bərpa edən Azərbaycan Cənubi Qafqazın həddüdlərindən kənara çıxır və alınan dərslər beynəlxalq ictimaiyyət üçün də aktualdır [18, s.6]. Bu aktualıq ilk növbədə Azərbaycanın yaratdığı presedentlə bağlıdır, yəni ərazi bütövlüyünün diplomatiyadan istifadə və hərbi yolla təmin edilməsi II dünya müharibəsindən sonrakı dövrün nadir təsadüf edilən hadisəsidir.

Azərbaycan dövlətinin ərazi bütövlüyü və suverenliyinin təmin edilməsində, beynəlxalq mövqelərinin möhkəmlənməsində, habelə “böyük qayıdış” strategiyasının həyata keçirilməyə başlanmasında Azərbaycan Prezidenti və Ali Baş Komandan İ.Əliyevin rəhbərliyi altında milli ordumuzun 44 gün və 23 saat 48 dəqiqə davam edən hərbi əməliyyatlarının tarixi əhəmiyyəti var idi. Belə ki, tədqiqatçılardan Q.Hacıyevin qeyd etdiyi kimi, Prezident İ.Əliyevin bütün çıxışlarında Dağlıq Qarabağ probleminin həllindən bir an da kənarlaşmayacağı, Qarabağ torpaqlarının azad edilməsi üçün bütün vasitələrdən istifadə edəcəyi, hətta hərbi yolla həll edə biləcəyini vurğulaması və müdafiədən hücumla keçməyin vaxtı çatdığını bildirməsi Vətən müharibəsində zəfərimizin əsasını təşkil edirdi [19, s.338]. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə quruculuq işlərinin sistemli və məqsədyönlü həyata keçirilməsi məqsədi ilə “Böyük qayıdış” adını almış I Dövlət proqramı hazırlanmışdı. Proqramın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Prezidenti İ.Əliyevin sərəncamına görə, işğaldan azad edilmiş ərazilərə böyük qayıdış respublikamızın 2030-cu ilədək beş milli prioritetindən biri kimi qəbul edilmişdi. Sərəncamda deyilirdi ki, bu milli prioritetlərə əsasən “Azərbaycan Respublikasının 2022-2026-cı illərdə sosial-iqtisadi inkişaf strategiyası” yeni inkişaf mərhələsindəki hədəfləri müəyyənləşdirir, məqsəd Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının sürətlə dirçəlməsi, əhalinin dayanıqlı məskunlaşması və davamlı iqtisadi aktivliyin təmin edilməsidir [11].

Dövlət proqramının I mərhələsini həyata keçirildiyi 2022-2026-cı illər ərzində Qarabağ və Şərqi Zəngəzura 140 min nəfər məcburi köçkünün geriye qayıtması nəzərdə tutulmuşdu [13]. AZƏRTAC-ın yaydığı məlumata görə ilk köçün “ağıllı kənd” layihəsinə əsasən Zəngilan rayonunun Ağalı kəndinə ediləcəyi planlaşdırılırdı. Qeyd edək ki, erməni işğalına qədər bu inzibati ərazidə üç kənd birləşmişdi, 1-ci Ağalıda 40 ailə, 2-ci Ağalıda 60 ailə, 3-cü Ağalıda isə 161 ailə yaşayırdı. Hazırda bu kəndlərdən olan ailələrin sayı 352-dir, yəni 1504 nəfərdən ibarətdir. Nəzərdə tutulmuşdu ki, Yeni Ağalı kəndinə dörd mərhələdə 41 ailə köçürülməli, ilk köçürülmə isə 10 ailədən ibarət olmalı idi. Mətbuatın yaydığı xəbərlərə görə, “Böyük Qayıdış” siyasətinə 2022-ci il uylun 19-da start verilmişdi. Belə ki, Abşeron rayonu Masazır qəsəbəsində yerləşən Zəngilan şəhərciyindən 10 ailə doğma kəndlərinə yola salınmışdı. Prezidentin Şərqi Zəngəzur rayonu üzrə nümayəndəsi V.Hacıyev bildirmişdi ki, 4 mərhələdə 200 nəfərin köçürülməsi nəzərdə tutulmuşdur ki, onların həyat şəraiti tamamilə təmin olunacaqdır [20].

İşğaldan azad edilmiş əraziləri məskunlaşdırılması prosesinin plana uyğun şəkildə həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Belə ki, işğaldan azad olunmuş 5 şəhərin Baş planı təsdiq edilmişdir ki, bunlarda kompleks şəkildə yenidənqurmanın həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Bir il ərzində Ağalı kəndinə 86 ailə, 420 nəfər köçürülmüşdü, kənddə 360 şagird yerlik məktəb və 60 yerlik uşaq bağçası tikilib istifadəyə verilmişdi, 150 evin tikilməsi isə nəzərdə tutulmuşdu. Əhalinin məşğulluğunu təmin etmək məqsədi ilə suvarma sistemi yaradılmışdı ki, bu sistemlərlə 157 hektar sahə suvarıla bilirdi [23]. Dövlət proqramında işğaldan azad edilmiş ərazilərin yol-nəqliyyat infrastrukturunun qurulması

mühüm yer tuturdu, bu məqsədlə 15 istiqamətdə avtomobil yolunun tikintisi həyata keçirilməli idi. 2021-ci il mayın 26-da uzunluğu 44,5 km olan strateji Bərdə-Ağdam yolunun tikintisinə başlanmışdı, bir qədər əvvəl isə Füzuli-Şuşa avtomobil yolunun təməlqoyma mərasimi olmuşdu, uzunluğu 101,5 km, eni 37,7 metr olan bu yolun Füzuli, Xocavənd və Xocalı rayonlarından keçməsi nəzərdə tutulmuşdu, 13 km uzunluğunda olan Füzuli-Hadrut yoluna da məhz o zaman start verilmişdi. Qısa müddətə Füzuli və Zəngilan beynəlxalq hava limanları tikilərək istifadəyə verilmişdi. Qarabağ və Şərqi Zəngəzur “yaşıl enerji zonası” elan edilmiş və bu ərazilərin Azərbaycanın enerji sisteminə qovuşması sahəsində konkret addımların atılmasına başlanmışdı. Köç planında Şuşaya qayıdış mühüm yer tuturdu. Belə ki, şəhərə 2020 nəfərin köçürülməsi nəzərdə tutulsa da, 10 may 2024-cü il üçün 20 ailədən ibarət 88 nəfəri köçürmək mümkün olmuşdu. 2023-cü ilin martında Talış kəndinə 20 ailə, avqustda Füzuli şəhərinə 90 nəfərdən ibarət 25 ailə köçürülmüşdü. 2024-cü il 24 iyun statistikasına görə Xankəndində 3000 nəfərdən çox Azərbaycan vətəndaşı yaşayırdı [13].

Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonunda tikinti-quruculuq işləri həyata keçirildikdən sonra 2023-cü ilin mayında Laçın şəhərinə ilk köç baş vermiş, 20 laçınlı ailə (97 nəfər) doğma yurdlarına qayıtmışdı. Həmin ilin avqustunda isə Laçının Zabux kəndinə ilk köç baş vermiş, bir şəhid ailəsi də daxil olmaqla 88 nəfərdən ibarət 20 ailə geri dönmüşdü. Şərqi Zəngəzurdə Laçın rayonunun Sus kəndinə ilk qayıdış 2024-cü ilin mayında, Cəbrayıl ilk qayıdış 2024-cü ilin sentyabrında, Xocalıya ilk qayıdış 2024-cü ilin mayında baş tutmuşdu. İşğaldan azad edilmiş ərazilərin bərpası və yenidən qurulmasında Türkiyə, Macarıstan, Rusiya, İsrail, İtaliya və digər ölkələrin şirkətləri yaxından iştirak edirlər. Füzuli rayonunda Özbəkistanın sərmayəsi ilə Mirzə Uluqbəy məktəbi tikilərək istifadəyə verilmiş, Qazaxıstan isə Yaradıcılıq Mərkəzi tikmək öhdəliyi götürmüşdü. Türkiyə Şuşada qurduğu seysmoloji stansiyanı Azərbaycana hədiyyə etmiş, Qırğızistanın sərmayəsi ilə Ağdamın Xıdır kəndində orta məktəbin inşası edilməsinə başlanmışdı [13]. Dövlət proqramına uyğun olaraq qayıdışın coğrafi arealı sürətlə genişlənməkdədir. Belə ki, 2024-cü il üçün bu areala 20 kənd və qəsəbə, habelə 7 şəhər olmaqla 27 yaşayış məskəni daxil edilmişdir. 2023-cü ilin 11 ayı ərzində ümumilikdə 901 ailə, yəni 3516 nəfər öz ana yurdlarına qayıtmışdı. 2023-cü ildə Füzuli şəhərinə 308 ailə, Laçın şəhərinə 363 ailə, Zəngilan rayonunun Ağalı kəndinə 109 ailə, Laçın rayonunun Zabux kəndinə isə 121 ailə köçürülmüşdü. Ümumilikdə, 44 günlük Vətən müharibəsinin bitməsindən 2023-cü ilin dekabrına qədər 987 ailə azad edilmiş torpaqlara köçürülmüşdü. İlin sonunadək daha 215 ailə doğma torpaqlarına qayıtmışdı. 2025-ci ildə isə 34500 ailənin tarixi vətənlərinə geri qayıtması planlaşdırılırdı [15]. Statistika görə, təkcə 2024-cü ildə 10 min nəfərə yaxın keçmiş məcburi köçkün geri qayıtmışdı. Hazırda azad edilmiş ərazilərdə 30 min nəfərdən çox insan yaşayır və fəaliyyət göstərməkdədir. Hər iki iqtisadi rayonun bərpasına isə hazırkı dövrə qədər 19 mlrd manatdan çox vəsait yönəldilmişdi.

Bütün bunlar göstərir ki, işğaldan azad edilmiş ərazilərə qayıdışla bağlı I Dövlət proqramı uğurla həyata keçirilməkdədir. Bu baxımdan 2025-ci il ən uğurlu il kimi nəzərdən keçirilir [1]. Hazırda azad edilmiş ərazilərdə Ağdam Sənaye Parkı, Cəbrayıl rayonunda "Araz Vadisi İqtisadi Zonası", Zəngilanda "Dost Aqropark" və s. müəssisələr fəaliyyət göstərir. Proqram çərçivəsində ərazidə olimpiya İdman Komplekslərinin və Gənclər Evlərinin inşası da nəzərdə tutulub. Ərazilərdəki yaşayış məntəqələrində "ASAN Xidmət" və "DOST" mərkəzləri yaradılacaqdır. Ümumilikdə 49 Ailə Sağlamlıq Mərkəzi və 39 tibb məntəqəsi tikiləcək. İşğaldan azad edilmiş ərazilərə mərhələli formada ümumilikdə 34500 ailənin köçürülməsi nəzərdə tutulur. 2026-cı ilin sonuna qədər "Böyük Qayıdış" proqramının I mərhələsinin tamamlanacağı və bu mərhələdə 140 min məcburi köçkünün Qarabağ və Şərqi Zəngəzura qayıdaacağı planlaşdırılır. Bütövlükdə "Böyük Qayıdış" proqramının birinci mərhələsində bütün azad olunmuş şəhərlərdə daxil olmaqla, 100 yaşayış məntəqəsinin yenidən qurulması və məskunlaşdırılması nəzərdə tutulur. "Böyük Qayıdışa dair I Dövlət Proqramı"nın icrası üçün 2022-2026-cı illərdə ümumilikdə təqribən 32 milyard manatdan artıq vəsait tələb olunur. "Böyük Qayıdış" proqramının ikinci mərhələsi isə üç fazadan ibarət olmaqla, 2026-2040-cı illəri əhatə edəcək və proses 2040-cı ilə qədər yekunlaşacaq [14]. 30 may 2025-ci ildə Prezident İlham Əliyev tərəfindən "Azərbaycan Respublikasının 2027-2030-cu illərdə sosial-iqtisadi inkişaf Strategiyası"nın və "Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərinə Böyük Qayıdışa dair II Dövlət Proqramı"nın hazırlanması haqqında Sərəncam imzalanmışdır [8]. Böyük Qayıdışın başlanmasının beynəlxalq əhəmiyyəti tarixi zəfər nəticəsində əldə edilmiş yeni dövrün reallıqlarının dünyaya tanıtılmasıdır.

Nəticə. Aparılan tədqiqat göstərir ki, Azərbaycanda miqrasiya siyasətinin formalaşması və inkişafı dövlətin sosial-iqtisadi və demoqrafik strategiyasının mühüm istiqamətlərindən biri kimi çıxış edir. Qəbul edilmiş normativ-hüquqi sənədlər, yaradılmış institusional mexanizmlər və beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq miqrasiya proseslərinin səmərəli idarə olunmasına və bu sahədə dövlət siyasətinin təkmilləşdirilməsinə imkan yartmışdır. Xüsusilə 44 günlük Vətən müharibəsindən sonra işğaldan azad edilmiş ərazilərin bərpası və məcburi köçkünlərin öz doğma torpaqlarına qayıdışı Azərbaycanın demoqrafik və regional strategiyasında mühüm yer tutur. Böyük Qayıdış proqramının həyata keçirilməsi yalnız əhalinin tarixi yurdlarına qayıdışını təmin etmir, həm də Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının sosial-iqtisadi dirçəlişinə, dayanıqlı məskunlaşmanın təmin edilməsinə və regionun ümumi inkişafına şərait yaradır. Bu proses, eyni zamanda, Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün bərpasından sonra yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoyduğunu və dövlətin strateji məqsədlərinin ardıcıl şəkildə həyata keçirildiyini nümayiş etdirir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azad torpaqlara qayıdış bu il daha da sürətlənəcək /08.01.2025/ musavat.com/news/azad-torpaqlara-qayidis-bu-il-daha-da-surelenecek_1134490.html [19.03.2026].
2. Azərbaycan əhalisinin sayı açıqlandı /13.09.2024 - /azertag.az/xeber/azerbaycan_ehalisinin_sayi_achiqlanib_3178270 [19.03.2026].
3. Azərbaycan Respublikası Dövlət Miqrasiya Xidmətinin yaradılması haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı. 19 mart 2007-ci il, № 560/ - <https://www.migration.gov.az/az/about/54> [19.03.2026].
4. Azərbaycan Respublikası hökuməti və Beynəlxalq Miqrasiya Təşkilatı arasında Əməkdaşlıq Sazişi, 8 fevral 2000-ci il.
5. Azərbaycan Respublikası hökuməti və Miqrasiya Siyasətinin inkişafı üzrə Beynəlxalq Mərkəz (MSİBM) arasında Əməkdaşlıq Sazişi, 27 iyun 2006-cı il.
6. Azərbaycan hökuməti ilə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Qaçqınlar üzrə Ali Komissarlığı arasında Saziş, 9 iyul 1996-cı il.
7. Azərbaycan Respublikası Miqrasiya Məcəlləsi, 2 iyul 2013-cü il.
8. Azərbaycan Respublikasının 2027-2030-cu illərdə sosial-iqtisadi inkişaf Strategiyasının və Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərinə Böyük Qayıdışa dair II Dövlət Proqramının hazırlanması haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. - <https://president.az/az/articles/view/69040> [19.03.2026].
9. Azərbaycan Respublikasının Demoqrafik İnkişaf Konsepsiyası. - [president/az/](https://president.az/) 09.12.1999 [19.03.2026].
10. “Azərbaycan Respublikasının Dövlət Miqrasiya İdarəetmə siyasəti konsepsiyasının” təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarı, 13 iyul 2004-cü il.
11. Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərinə Böyük qayıdışa dair I Dövlət proqramı, 16 noyabr 2022-ci il. - e-qanun.az/trameword/52757 [19.03.2026].
12. Azərbaycanda miqrasiya proseslərinin ölkə üzrə qeyri-rasional yayılmasının..... /13.09.2024/ [azertag.az/ xeber/azerbaycan_ehalisinin_sayi_achiqlanib_3178270](https://azertag.az/xeber/azerbaycan_ehalisinin_sayi_achiqlanib_3178270) [19.03.2026].
13. Böyük Qayıdış. - [az.wikipedia.org/wiki/Böyük_Qayıdış](https://az.wikipedia.org/wiki/B%C3%B6y%C3%9Ck_Qay%C4%B1d%C4%B1%C5%9F) [19.03.2026].
14. Böyük Qayıdış. - <https://azerbaijan.az/information/911> [19.03.2026].
15. “Böyük Qayıdış”ın 2024-cü ilə aid ən böyük hədəfinə doğru gedirik /14.02.2025. - baki-xeber.com/siyaset/210311.html [19.03.2026].
16. Dövlət Miqrasiya Xidməti haqqında Əsasnamə, 19 mart 2007-ci il.
17. Dövlət Miqrasiya Xidməti. - <https://www.migration.gov.az/az/useful/23> [19.03.2026].
18. 44 günlük Qarabağ müharibəsi: mülahizə və nəticələr. Bakı: Cir Center, 2021, 33 s.
19. Hacıyev Q. Heydər Əliyev və Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyü. Bakı: Füyuzat, 2023, 368 s.
20. Qarabağa Böyük Qayıdış: Ağalı kəndinin ilk sakinləri yola salınıb/ 19.07.2022. - [azertag.az/xeber/ qarabaga_boyuk_qayidis_](https://azertag.az/xeber/qarabaga-boyuk-qayidis_) [19.03.2026].

21. Muradov Ş. Azərbaycan Respublikası əhalisinin dinamikası və quruluşu: əsas demoqrafik və etno-demoqrafik dəyişikliklər (1897-2007-ci illər). Bakı: Elm, 2008, 236 s.

21. Nəsimov E.M. Miqrasiyanın əsasları. Miqrasiologiya. Miqrasiya prosesləri. Dünya miqrasiya mərkəzləri. I kitab. Bakı: Elm və Təhsil, 2014, - 240 s.

23. Zəngilan rayonunun Ağalı kəndinə ilk köçün bir ili tamam olur/ 19.07.2023. - oxu.az/ cəmiyyət/zəngilan-rayonunun-agali-kendine- [19.03.2026].

РАСИМ РЗАХАНОВ

*Диссертант Бакинского Государственного Университета,
преподаватель Музыкального колледжа при Азербайджанской Национальной Консерватории*

СОВРЕМЕННАЯ МИГРАЦИОННАЯ ПОЛИТИКА В АЗЕРБАЙДЖАНЕ И РЕАЛИЗАЦИЯ ПРОГРАММЫ “ВЕЛИКОЕ ВОЗВРАЩЕНИЕ” НА ОСВОБОЖДЕННЫЕ ОТ ОККУПАЦИИ ТЕРРИТОРИИ

Текст статьи анализирует формирование и развитие современной миграционной политики в Азербайджане, а также реализацию программы “Великое возвращение” на освобожденные от оккупации территории с научно-политологической точки зрения. В исследовании рассматриваются миграционные процессы, происходящие в стране с конца XX века, особенно проблемы депортации и вынужденного переселения, а также их влияние на демографическую и социально-экономическую ситуацию. Одновременно подробно объясняются основные направления демографической политики развития Азербайджана, создание Государственной миграционной службы, принятие Миграционного кодекса и вопросы правового регулирования миграционных процессов. В статье также особо отмечается роль сотрудничества с международными организациями в совершенствовании миграционной политики. После 44-дневной Отечественной войны анализируются цели, основные приоритеты и этапы Государственной программы “Великое возвращение” предусматривающей восстановление освобожденных от оккупации территорий и возвращение вынужденных переселенцев на родные земли. Исследование показывает, что реализуемые государственные программы и институциональные реформы вносят важный вклад в эффективное управление и миграционными процессами и демографическое развитие страны.

Ключевые слова: миграционная политика, демографические процессы, Миграционный кодекс, программа “Великое возвращение”, Карабах и Восточный Зангезур, расселение населения.

RASIM RZAKHANOV

*Doctoral Candidate at Baku State University
teacher at the Music College under the Azerbaijan National Conservatory*

MODERN MIGRATION POLISY IN AZERBAIJAN AND THE IMPLEMENTATION OF THE “GREAT RETURN” STRATEGY TO THE TERRITORIES LIBERATED FROM OCCUPATION

This article examines the formation and development of modern migration policy in the Republic of Azerbaijan and analyzes the implementation of the “Great Return” program to the territories liberated from occupation. The study explores the migration processes that intensified in the late twentieth century, particularly forced migration, deportation, and the problem of internally displaced persons, as well as their impact on the country’s demographic and socio-economic situation. Special attention is paid to the legal and institutional framework of migration management, including the Demographic Development Concept, the establishment of the State Migration Service, and the adoption of the Migration Code. The article also highlights Azerbaijan’s cooperation with international organizations in regulating migration processes. Furthermore, the objectives and priorities of the “Great Return” State

Program aimed at the reconstruction of liberated territories and the resettlement of displaced populations are analyzed. The research concludes that the effective implementation of migration policy and return programs plays an important role in ensuring sustainable regional development and demographic stability.

Keywords: migration policy, demographic processes, Migration Code, “Great Return” program, Karabakh and East Zangezur, population resettlement.

Məqalənin redaksiyaya daxil olduğu tarix: 19 mart 2026-cı il.

Məqalənin çapa qəbul olunma tarixi: 21 may 2026-cı il.

Rəyçilər: t.ü.f.d. Qurban Məmmədov, t.ü.f.d. Məmmədağa Baxışov.
